

ПАРТІЇ У СИСТЕМІ ВЛАДИ БОЛГАРІЇ НАПРИКІНЦІ XIX ст.

Д. В. Миколенко

Особливості державного устрою Болгарії наприкінці XIX ст. і специфіка розділення повноважень між гілками влади визначали місце партій у політичній системі країни¹. Кожна з них, незважаючи на свою програму, так чи інакше співпрацювала з князем², рахувалася з монархом, адже він зосереджував у своїх руках широкі повноваження, гарантовані Тирновською конституцією³. Голова держави мав право призначати і відправляти у відставку уряд, вносити на розгляд парламенту законопроекти, розпускати Народні збори⁴. Судова гілка влади обслуговувала виконавчу. Наприкінці XIX ст. у Болгарії було чимало сфабрикованих політичних справ, які доводять цю тезу (наприклад, засудження П. Каравелова 1891 р.). Князь і уряд впливали на суддів, могли звільнити їх. Отже, тогочасна політична система була незбалансованою. Повноваження виконавчої гілки влади у ній значно переважали повноваження законодавчої і судової.

Ще за часів А. Батенберга у політичному житті Болгарії була започаткована своєрідна „традиція“ – після призначення князем нового уряду відбувався розпуск парламенту і призначалися нові вибори, на яких партія влади, як правило, перемагала. Таку практику, звичайно, не можна назвати демократичною, але вона не суперечила Тирновській конституції. Доктор І. Михайлов у статті „Психологія політичних партій Болгарії“ зазначає: „У західних країнах уряд формує народ, парламент, а у нас парламент формується урядом“⁵. Коли бажання народу і князя не співпадали, парламент розпускався⁶. Такий спосіб зміни влади гальмував розвиток партійної системи у напрямку модернізації, оскільки тягар відповідальності за роботу уряду лягав передусім на плечі конкретних осіб (міністрів), а вже потім відповідних партій. Тому деяких посадовців – представників виконавчої влади не цікавило, як позначатися їхні кроки на іміджі політичних сил, до яких вони належать. Звідси публічні скандали, зміна партійної належності та створення нових угруповань⁷.

Часто партії виступали інструментом досягнення мети їхніх лідерів і засновників. Так, 1887 р. С. Стамболов, а 1894 р. К. Стоїлов, отримавши владу (очоливши уряд), задля ефективнішого управління країною заснували свої політичні сили. 1882 р. відомий громадський діяч П. Шонов пише про партії як про щось неприродне для болгарської дійсності: „Самовпевнений лібералізм і викривлений консерватизм“⁸. Все це було наслідком не тільки недосконало-

го конституційного ладу, а й відсутності демократичних традицій в країні, низького рівня політичної культури населення, яка, на думку болгарської дослідниці Д. Парушевої, у кінці XIX – на початку XX ст. знаходилася на перехідній стадії від традиційної до підданської. Характерними особливостями такої культури були низька освіченість і активність громадян та ставлення до влади як до засобу збагачення⁹.

I. Михайлов пише: „Тривале османське панування визначило безхарактерність народу, а також сприйняття нашими елітами турецьких методів управління“¹⁰. І справді, партії у Болгарії мали слабкий зв’язок зі своїм електоратом¹¹. Адже громадяни молодій країні тривалий час перебували під владою Туреччини – східної імперії, для якої західноєвропейські демократичні традиції були неприродними. Конституція, парламент, політичні партії, лібералізм, консерватизм – все це молода країна запозичила від Західної Європи, тоді як самі європейці йшли до цього віками. Селяни і ремісники – основна маса населення Болгарії – ще не були суб’єктами політики. Зміни у менталітеті громадян відбувалися значно повільніше у порівнянні зі швидкістю модернізації. Так, конституцію Болгарія отримала практично одночасно з незалежністю від Російського тимчасового управління, а лібералізм основного закону забезпечили в основному національні політичні еліти. У Болгарії з 1879 р. діяло загальне виборче право для чоловіків. На той час воно існувало лише у Франції та Швейцарії, з 1878 р. у Німеччині й тимчасово у Іспанії і Новій Зеландії. Таким чином, загальне виборче право Болгарія отримала раніше, аніж Бельгія (1892), Іспанія (1890), Голландія (1896)¹². Натомість наприкінці XIX ст. кількість електорату, який брав участь у виборах, не перевищувала 50% від загальної його чисельності¹³. Аналізуючи особливості історичного шляху, що пройшла Болгарія наприкінці XIX ст., лідер Прогресивно-ліберальної партії С. Данев приходить до висновку, що у державі не було „політично зрілого, а відтак добре організованого“ громадянського суспільства, яке є невід’ємною частиною демократичного устрою¹⁴.

Протягом останніх двадцяти років XIX ст. болгарським народом ще було легко маніпулювати. Отримавши від князя право на управління державою, кожна політична партія і, відповідно, її уряд мали змогу на парламентських виборах забезпечити собі більшість у Народних зборах¹⁵. Для цього вони застосовували кілька засобів – фальсифікації і різноманітний вплив на виборців, такий як підкуп, залякування, нещирі обіцянки тощо. Як відкрито заявляв лідер демократів А. Малінов, реальну гарантію успіху кожного уряду на виборах давало Міністерство внутрішніх справ, у підпорядкуванні якого перебувала поліція. „Болгарський народ, – визнавав один з лідерів „народників“ Т. Теодоров, – сьогодні обере сім осіб з членів опозиційної партії, а завтра, коли вона прийде до влади – сімсот сімдесят сім; все залежить від кулака, все залежить від батого – сильним буде він чи слабким“¹⁶. Після виборів провладна партія розпочинала обслуговувати уряд та практично не мала змоги контролювати і впливати на його дії, адже міністрами, як правило, ставали лідери цієї політичної сили. Її фракція забезпечувала більшість під час голосування за законопроекти, ініційовані кабінетом міністрів, і сама вносила на розгляд парламенту потрібні уряду пропозиції.

Особливістю значної частини політичної еліти Болгарії, що визначала обличчя партій країни, була її незадовільна матеріальна забезпеченість та, за деякими винятками, низька освіченість¹⁷. Крім того, слід зазначити і приховане прагнення її частини до диктатури (режим С. Стамболова). К. Іречек так характеризував ситуацію у Народних зборах перших років незалежності Болгарського князівства: „Важко уявити більш жалюгідну карикатуру на модерний європейський парламентаризм. У Зборах було набагато менше інтелігентів. І серед більшості напівінтелігентної публіки нараховувалося лише 12, які могли б висловити думку по будь-якому законопроекті, що вимагав знання та здорового глузду. Інші були селянами, які говорили на засіданнях безглуздя або просто спали“¹⁸.

На місце партій у політичній системі впливала і мажоритарна виборча система, що застосовувалась у Болгарії. Голосування громадян за списком кандидатів, а не за списком політичних сил, залишало роль партій на другому плані. Подібна практика призводила до розколів у політичних силах, адже вона зменшувала відповідальність кандидатів перед партіями, за списками яких ті балотувалися.

Наприкінці XIX ст. головною особливістю міжпартійної боротьби у Болгарії було її посилення напередодні парламентських виборів. Незважаючи на відсутність демократичних традицій, вона поступово стала важливим чинником, що впливав на зміну урядів. Так, у жовтні 1879 року за результатами парламентських виборів більшість обраних депутатів була представлена тогочасною опозицією – лібералами¹⁹. Ігноруючи протести консерваторів, депутати висловили недовіру кабінету Т. Бурмова. 24 листопада у відповідь на ці дії Народних зборів князь розпустив їх. Але уряд Т. Бурмова теж не зміг втриматися при владі та змушений був піти у відставку. У січні 1880 року відбулися вибори до II Звичайних народних зборів, на яких беззаперечно перемогу знову святкували ліберали, що перебували в опозиції. Провладній партії вдалось отримати лише 20 зі 172 депутатських мандатів²⁰. У такій ситуації кабінет єпископа Климента не міг довго перебувати при владі, тому в день відкриття Зборів (22 березня 1880 р.) князь змушений був прийняти відставку уряду²¹.

Ці факти суперечать висловам деяких іноземців і відомих болгарських громадсько-політичних діячів щодо партій. Так, англійський генеральний консул у Болгарії Вільям Палгрейв, який був присутній на засіданнях Установчих зборів 1879 р., не міг зрозуміти у чому полягають протиріччя між лібералами і консерваторами. Адже, на його думку, у Болгарії ще не сформувалися майнові інтереси окремих соціальних груп. Він вирізняв особистості, темперамент, вік і, що важливо, погляди лідерів політичних сил²². У травні 1882 р. газета „Марица“ писала: „У нас зараз немає партій, є тільки їхні зачатки. Тому у нас немає міжпартійної боротьби, а є лише боротьба особистостей“²³. 1882 року прем'єр-міністр часів режиму повноважень Л. Соколев у програмі свого уряду зазначив, що його кабінет не підтримуватиме ні консерваторів, ні лібералів, тому що „ці партії недорого тут коштують, та й не існують у повному сенсі“²⁴. Такі доволі суперечливі вислови – наслідок відсутності традицій парламентського управління у молодій державі. Перші болгарські політичні сили мали специфічні риси, які не відповідали загальноприйнятим уявленням про партії та їхнє місце у системі влади.

З перших років незалежності ідеологія партій, члени яких входили до тогочасного чи іншого уряду, визначала політику Ради міністрів. Так, перший уряд Т. Бурмова, більшість членів якого належала до Консервативної партії, проводив свій курс узгоджено з намірами монарха. Він сприяв запрошенню німецьких офіцерів на службу у болгарську армію, будівництву вигідної Відню залізничної колії Вакарел–Софія–Цариброд²⁵. Перший кабінет в інтересах князя неодноразово порушував Конституцію. Так, замість титулу „світлість“, зафіксованому в основному законі, консерватори, керуючись бажанням голови держави, зверталися до князя „Ваша величність“. Крім того, уряд видав розпорядження, яке надавало А. Батенбергу право призначати половину членів міських рад.

Політика уряду Д. Цанкова, що розпочав свою роботу 23 березня 1880 р., загалом відповідала ідеології лібералів. Про це свідчить низка законів, ініційованих Радою міністрів (наприклад, Закон про судову відповідальність міністрів, які скоїли злочини), а також її відверто проросійська зовнішня політика, що йшла всупереч вимогам князя²⁶. Перебуваючи при владі, ліберали часто застосовували ті ж самі методи боротьби проти опозиції, що й консерватори. Листування Т. Ікономова містить чимало фактів незаконних звільнень урядом чиновників-консерваторів у 1880–1881 роках²⁷.

Під час режиму надзвичайних повноважень А. Батенберга (1881–1884) і диктатури С. Стамболова (1887–1894) роль партій у політичному житті країни була зведена нанівець. У ці часи, відповідно Консервативна і Народно-ліберальна партії, перетворилися на політичні сили, що обслуговували режими, а опозиція втратила практично будь-яку можливість впливати на ситуацію. 1894 року розпочався перехідний етап від авторитаризму до класичної демократії, коли партії поступово ставали невід’ємною частиною парламентаризму. Більше того, протягом правління уряду К. Стоїлова міцнішали їхні структури, удосконалювалися програми, приймалися статuti. Зростала роль опозиційних політичних сил, які мали змогу апелювати до громадської думки через пресу. У Народних зборах і на сторінках газет розгорталася міжпартійне протистояння. Популярність та вплив тієї чи іншої політичної сили серед громадян почали визначати вибір князя – котрій з партій довірити формування уряду.

Отже, наприкінці XIX ст. партії стали складовою частиною політичної системи країни. Деякі особливості болгарської дійсності, що не відповідали західноєвропейському зразку парламентської демократії, були наслідком відсутності традицій і низької політичної культури громадян.

¹ *Лямцева, Л.* Монархический институт в политической системе Болгарии в конце XIX – начала XX в. – В: Проблемы социально-политической истории зарубежных стран. Сыктывкар, 1996, с. 58; *Баламезов, Ст.* Министрите, тяхната роля и тяхната власт в парламентарната монархия. С., 1914, с. 261.

² *Crampton, R.* The ministry of war and the foundations of Ferdinand’s personal rule. – Българската

държава през вековете. С., 1982, с. 494.

³ *Гиргинов, А.* Държавно устройство на България. С., 1921, с. 108; *Папанчев, А.* Едно престъпно царуване. С., Балканско издателство, 1946, с. 44.

⁴ *Саздов, Д.* Многопартийната политическа система и монархическият институт в България (1879–1918). С., Наука и изкуство, 1993, с. 13; *Саздов, Д., М., Лалков, Т., Митев, Р., Мишев, В. Мишев.* История на Третата Българска държава (1878–1944 г.). С., АМИ, 1993, с. 88; *Семерджиев, П.* Руската империя и Съветският съюз в съдбата на България. Т. 1. Ерусалим, 2001, с. 59.

⁵ Централен държавен архив на Република България, ф. 134 к „А. Людсканов“, оп. 1, д. 335, л. 178.

⁶ *Бояджиева, Е.* Историческата съдба на България през погледа на немската историопис (1878–1939). – Исторически преглед, 1998, № 1–2, с. 197.

⁷ *Николова, В.* Политическите партии в България (1885–1918): общи черти и специфика. – В: Проблеми на новата и най-новата политическа история на България. С., Витал, 1991, с. 21.

⁸ *Генов, Р.* Българските политически партии и техните английски аналози (1879–1886): опит за сравнителен исторически анализ. – В: Модерна България. С., УИ „Св. Климент Охридски“, 1999, с. 30.

⁹ *Парушева, Д.* Политическа култура и култура в политиката: Балканите в края на XIX и начало на XX век. – Историческо бъдеще, 1998, № 1, 117–118.

¹⁰ Централен държавен архив на Република България, ф. 134 к „А. Людсканов“, оп. 1, д. 335, л. 178.

¹¹ *Бирман, М., Т. Маковецкая.* К вопросу о некоторых тенденциях становления и развития болгарского буржуазного государства. – В: Балканы в конце XIX – начале XX века. Очерки становления национальных государств и политической структуры в Юго-Восточной Европе. М., Наука, 1991, с. 296.

¹² *Аврамов, Л.* Избирателно право и законодателство за избиране на парламенти в България (1879–2001). Исторически аспекти. Варна, СТЕНО, 2002, с. 43.

¹³ *Николова, В.* Между консерватизма и либерализма: Народната партия, 1894–1920 г. С., Витал, 2004, с. 535; Политическите партии в България..., с. 23.

¹⁴ *Данев, Ст.* Мемоари. Съст. и ред. Е. Стателова и К. Гергинов. С., УИ „Св. Климент Охридски“, 1992, с. 81.

¹⁵ *Папанчев, А.* Едно престъпно царуване. С., Балканско издателство, 1946, с. 35.

¹⁶ Цит. за: *Йоцов, Я.* Буржуазная демократия в Болгарии 1879–1923 гг. – В: Etudes historiques. Т. 5. С., 1970, с. 400.

¹⁷ *Crampton, R.* The ministry of war and the foundations of Ferdinand's personal rule. – В: Българската държава през вековете. С., 1982, с. 490.

¹⁸ Цит. за: *Гришина, Р.* Модернизация по български: диктует матрица (конец XIX – середина XX века). – Славяноведение, 2004, № 3, с. 36.

¹⁹ Там само.

²⁰ *Манолова, М.* Импийчмънт при парламентарния принцип на министерската отговорност според Търновската конституция. С., СИЕЛА, 1999, с. 108.

²¹ *Игнатовски, Д.* Митрополит Климент Търновски: жизнен път и обществено-политическа дейност. Шумен, Аксиос, 1996, с. 118.

²² *Генов, Р.* Вказ. праця, с. 28.

²³ Цит. за: Там само, с. 30.

²⁴ *Григораш, И.* Россия и становление болгарской государственности. – Международная жизнь, 2004, № 6, с. 135.

²⁵ *Козменко, И.* Руската дипломатия и формирането на българската държава след Освобождението. С., Наука и изкуство, 1982, с. 64.

²⁶ *Погодин, А.* Славянский мир. Политическое и экономическое положение славянских народов перед войной 1914 г. М., Типография товарищества И. Д. Сытина, 1915, с. 144; *Петров, М.* Българо-руските политически отношения в първите години след Освобождението (1878–1881). – В: Проблеми на политическата история на България (1878–1944). Т. 24. С., 1979, с. 30.

²⁷ Български исторически архив при Народна библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“,

